

Критика. Огляди

ВЕРХОВИНИ СТЕФАНИКОВОГО ДИВОСЛОВА

Василь Грещук, Валентина Грещук

„Мовний світ Василя Стефаника”

*Івано-Франківськ. Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2026. 226 с.*

Рецензована монографія Василя Грещука та Валентини Грещук „Мовний світ Василя Стефаника” (далі – „Мовний світ...”) – є продовженням тривалого проєкту, започаткованого зі становленням лінгвістичного стефаникознавства. Ця інтегральна наука виникла на перетині лінгвістики та стефаникознавства в 30-их роках ХХ ст. Стратегічний вектор наукової праці скерований, як зазначено у Передмові, на „реалізацію концепції вивчення мови і стилю новел Василя Стефаника” (с. 3).

Появі „Мовного світу...” (2026) передувала плідна співпраця наукового і водночас сімейного тандему Василя Васильовича і Валентини Василівни Грещуків в інноваційній двотомній лексикографічній праці „Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові” (Т. 1 – 2019, Т. 2 – 2020), у Додатку „Онімна лексика” (2023) до цієї наукової розвідки, у публікації низки стефаникознавчих студій, у числі яких – програмна стаття „Лінгвістичне франкознавство: студії і перспективи” (2009). У 2025 р. побачила світ книга „Епітети, порівняння та фрази в новелах Василя Стефаника”, що виявилась лебединою піснею їхньої наукової і системної співпраці. На жаль, колективної монографії „Мовний світ Василя Стефаника”, як і „Словника мови художніх творів Василя Стефаника”, професор Василь Грещук завершити не встиг...

Народившись на Прикарпатті, лінгвісти-стефаникознавці відкривають перед читачем вічно притягальний словосвіт свого землянина – Василя Стефаника. Йдеться, звісно, не лише про вміле використання інструментарію, скерованого на аналіз лексичних, граматичних, стилістичних засобів у художніх текстах, авторської мови, мовної особистості В. Стефаника, а про „комплексне дослідження мовного феномену новеліста” (с. 5). На цьому шляху своєрідним пізнавальним орієнтиром слугує імператив письменника: „Буду свій світ різьбити як камінь... Слово своє буду острити на кремені моєї душі...” (*Моє слово*).

Як фундаментальне, новітнє дослідження, монографія проливає світло на низку проблемних питань, зокрема: трактування категорії

„мовна особистість”; компоненти для структурного моделювання мовної особистості письменника; взаємодія симбіозу літературного і діалектного різновидів української мови, що трактується у науковій розвідці як „літературно-діалектний дуалізм”; критерії розмежування західноукраїнського варіанту літературної мови й покутського діалекту; лексикографічне опрацювання мови художніх творів Василя Стефаника тощо. Окреслені дослідниками проблеми ілюструють різнобічність і новаторство у стилі письменника, своєрідність його художньо-словесної картини світу. Вона насажена стратегічним імперативом: „Буду свій світ різьбити як камінь... Слово своє буду острити на кремені моєї душі...” (*Моє слово*). Зрештою, концептуальний зріз стефаникознавства в його історичному розвитку спостерігаємо в аналітичній розвідці вченого „Лінгвістичне стефаникознавство: проблеми і перспективи”. У ній наświetлено становлення цієї міждисциплінарної науки, розглянуто нинішній стан (студії, напрями, проблеми), визначено пріоритетні завдання.

Вони стимулюють, зокрема, до переосмислення усталеної метафоричної характеристики В. Стефаника як „художника слова” (с. 137). Адже глибина його мовного світу не вичерпується словами, фразеологізмами, художніми тропами, фігурами тощо. Як слушно стверджують співавтори „Мовного світу...”, „чимало необхідного для характеристики мовної картини особистості Василя Стефаника містять дослідження мовних засобів образності й експресивності, композиційних особливостей, архітектонічних одиниць, зокрема діалогів, монологів, невласне прямої і авторської мови, лексику й граматику новел, однак... і в згаданих аспектах треба ще багато зробити” (с. 7). Відтак досліднику художньої мови новеліста варто мати на думці його самохарактеристику: „Я як пишу, то все людей перед собою виджу”. Йдеться не тільки про стереоскопічне художнє бачення образів новел. За тонким спостереженням фундатора лінгвістичного стефаникознавства Івана Ковалика, „Стефанік не тільки „видів” перед собою людей, але й одночасно він чув голос їх розуму, серця й душі, бо вони до нього всі „кричали” своїм рідним образним говірковим словом, що вбирало в себе всю образну енергію щільного і сконденсованого контексту”. Тож лінгвістичні студії стефаникознавця професора І. Ковалика, започатковані ще у 30-их роках ХХ ст., можна вважати наріжним каменем цієї інтегральної науки і тяглості стефаникознавчих досліджень. Як слушно підкреслює співавторка „Мовного світу...” Валентина Василівна, „Іван Ковалик – Учитель та ідеал Вченого для Василя Васильовича назавжди”.

Дослідники Стефаникової прози однією із її домінант вважають психологізм персонажів, розкриття їхнього внутрішнього світу. Невипадково за Стефаніком закріпились перифрастичні найменування: „володар дум селянських”, „засновник українського експресіонізму”, „майстер психологічної новели”. Адже Стефаникове слово – це передусім сенси.

Екзистенційні сенси, що нуртують в глибинах мовного світу новеліста-модерніста. Епіцентром цього світу є лаконічне, зболене, експресивно насичене художнє слово письменника.

Тож цілком умотивовано завершує багаторічну наукову працю її органічна частина, що кваліфікована як „Додаток”. Він „містить фрагмент Словника, що розробив один із співавторів цієї праці Василь Грещук (літери И, I, Ї, Й, К)” (С.124). Можна лише уявити ті приховані підводні рифи, на які наштовхується науковець і лексикограф, а стефанікознавець й поготів, під час укладання словникової дефініції до того чи того слова із лексикону Стефаніка. Цей семантичний обсяг моделюється згідно з принципом редукаціонізму, тобто мінімуму ознак, які формують лексикографічне значення. Однак семантична самореалізація слова відбувається у конкретному комунікативно-прагматичному полі, яке творять автор (адресант) і читач (адресат). У результаті інтерпретаційної діяльності (домислювання, доуявлювання) адресата у його свідомості виникає особистісний смисл як один із можливих. Так народжується синергетика слова, яка, пульсуючи новими смислами, генерує нові думки, оцінки, емоції. Під час смислового аналізу лексикографу варто також зважати, **що** було омовлено (сказано) і **що** є імпліцитним (в англ. мові *implication* „прихований смисл, натяк”, *implicit* „який додумується, недоговорений”). Це особливо стосується Стефанікового діалектного слова – лаконічного, зболеного, експресивно насиченого. Тому його прагматичний ореол закономірно ширший і семантично рельєфніший, ніж лексикографічне значення, зафіксоване у тому чи тому словнику. Наведемо приклади діалектизмів зі „Словника мови художніх творів Василя Стефаніка”, фрагмент якого (літери И, I, Ї, Й, К) опрацьований Василем Грещуком (С. 150): **їдь**, діал. 1. Те, що терзає, мучить кого-н. 2. Отрута. 3. *перен.* Пощипування (про мороз, росу тощо) [Додаток (далі – Дод.): 164]; **казанє**, діал. Повчальна промова в церкві [Дод.: 166]; **кашливий**, діал., *зневажл.* Який постійно кашляє [Дод.: 181]; **кєрвавица**, діал. Про щось нажите, здобуєте тяжкою працею [Дод.: 184]; **кивати**, діал. Брати чуже, красти [Дод.: 185]; **киватиси**, діал. Рухатися, розвиватися в якомусь напрямку [Дод.: 185]; **кликатиси**, діал. Звертатися до кого-н., благаючи про допомогу, порятунків [Дод.: 196]; **клоньитиси**, діал. Листовно передавати вітання кому-н. відсутньому [Дод.: 197]; **клячати**, діал. Стояти на колінах [Дод.: 198]; **колач**, діал. Білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста [Дод.: 205].

Як бачимо, укладений „Словник мови художніх творів Василя Стефаніка” слугуватиме концентрованим виявом освоєння мовного світу письменника. Лексикографічна характеристика реєстрових слів (реєстрових одиниць), зафіксованих у „Додатку” (стор. 150-225), опирається на ті засади, що висвітлені у монографії Миколи Лєсюка „Словник мови художніх творів Василя Стефаніка” (с. 150). У розмаїтті національно за-

барвленої Стефаникової лексики особливу когнітивну вагу акумулюють в собі елементи духовної культури із виразним етнокультурним компонентом. Закладений у ньому прагматичний потенціал генерує додаткові співзначення, експресії і оцінки. Звернемося до мовної конкретики: **коляда**, **кольида**, *діал.*, **коліда**, *діал.* Старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями (колядками) (с. 213), **кольидка**, *діал.* Старовинна обрядова різдвяна пісня (с. 212), **кольидочка**, *діал.*, *зменш.-пестл.* до **кольидка** (с. 212), **колядувати**, *діал.* Співати колядки, брати участь в обряді, пов'язаному з виконанням цих пісень (с. 213).

Мовні одиниці такого типу можна кваліфікувати за внутрішньою формою слова як етнографізми, тобто слова з виразним етнографічним наповненням. Як носії унікальної культурологічної інформації, вони не мають лексичних еквівалентів в українській літературній мові, а тим паче – в іншій. Відтак значна частина лексику писемника, що буде оприявлений у „Словнику мови художніх творів Василя Стефаника”, – це потужний пласт безеквівалентної лексики. Він віддзеркалює явища матеріальної та духовної культури карпатського краю, зокрема: а) гуцульські пісні і танці: *коломийки*, *гуцулки*, *гаївки*, *аркан*; б) гуцульське мистецтво: *вишивання*, *різьбярство*, *писанкарство*, *килимарство*, *мосяжництво*. У переліку старовинних видів народних ремесел не могло не бути і *зброярства*: волелюбні горяни були також умілими зброярами. До реєстрового слова **бартка**, *діал.* Маленька сокира у „Словнику української мови” дається така ілюстрація: „Довбушеві опришки-ремісники робили ножі та такі бартки, що ними можна було тесати каміння” [СУМ I: 108]. **Аркан** „гуцульський чоловічий танок” [СУМ I: 60], **бартка**, **черес** „старовинний широкий шкіряний пояс, зшитий уздовж з двох складених ременів так, що мав усередині порожнину для грошей, люльки” [СУМ XI: 307-308] були невід’ємними атрибутами посвячення в легені, або потенційні **опришки** – так називали народних месників, учасників народної визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті і в Буковині в другій половині XVI – першій половині XIX ст. [СУМ V: 729]. Опришкам дозволялося мати **бартку**, **черес**, а найголовніше – вони мали право піднімати зброю на всяких чужоземних зайд.

Без так званих фонових, супровідних знань важко зрозуміти не лише власне лінгвістичний, а й етнолінгвістичний зміст мовного світу Василя Стефаника, комунікативну поведінку Стефаникових персонажів. Тож тлумачення слів, зафіксованих у фрагменті „Словника мови художніх творів Василя Стефаника”, якраз опирається на глибокі знання історії Гуцульщини, народної культури, народної психології, міфотворчості – усього, чого потребує міждисциплінарний підхід. Однак мало знати традиційний триб життя Стефаникових краян – треба бути залюбленим у „чарівний край Черемоша й Прута”, його мову, природу, культуру, історію, відчувати усіма фібрами душі колорит буття гуцулів, їхні надії і

сподівання, радощі і прикрощі, гордощі і звитяги, тобто, вживаючи екзистенціоналістську термінологію Мартіна Гайдеггера, те, що „*немовлене, неказане, увірене, втаємничене*. Те, що взагалі мусить zostаватись немовленим...”. Власне така невимовна залюбленість у свою малу батьківщину простежується навіть у фрагменті „Словника мови художніх творів Василя Стефаника”, опрацьованому Василем Грещуком. Завдяки міждисциплінарному підходу вченого мовні явища переходять у царину народної етики, естетики, психології, філософії, утворюючи синтез лінгвістичної та культурологічної інформації.

Своєрідність Стефаникової художньої картини відтворюють не тільки етнографізми, а назви понять, узвичаєних в українській літературній мові чи інших мовах. У процесі індивідуально-авторського переосмислення вони наповнюються таким внутрішнім змістом, що увиразнює світобачення і сенсотворення письменника і водночас стає невіддільним від мовної картини світу гуцулів. Наведемо приклади тлумачення реєстрових слів разом із супровідними ілюстраціями авторської мови у Стефаникових новелах (галицький варіант української літературної мови) чи мови персонажів новел: **казанє**, *діал.* Повчальна промова в церкві. *перен.* Причитання. „А де ж би вона дала, вона ціпко любить полюване робити в чупрі, та зараз занюхає, шо-м пив горівку. Та й **казанє**: не маєш стиду, старий, ні від сонця, ні від людей” [Дод: 166]; **камінь**, **камень**. *Перен.* Тяжке почуття; туга, смуток, горе. *У сполученні:* а) **як з каміня** – відбуватися, здійснюватися важко, з великим трудом, з перешкодами. *Так тьижко, вам кажу, як з каміня за тот грейцір*; г) **камінь вода** – ужив. у знач. виг. для вираження горя, нещастя **Камінь вода** – *не я тебе буду, небого, пошивати* [Дод.: 172].

Фрагмент „Словника мови художніх творів Василя Стефаника”, опрацьований Василем Васильовичем, наводить на думку: смисли, які виникають у кожного читача новел письменника, є подібними, але не тождними. Ще Олександр Потебня зауважував: „Ніхто не розуміє слова так, як інший...”. Тим паче, якщо йдеться про мову персонажів новел Стефаника. „То треба дійсно вродитися в Русові або вчитися, і то тяжко, того діалекту”, – підкреслював в одному із листів письменник.

Наукова вага укладеного Стефаникового художнього лексикону не обмежується лексикографічною значущістю: як джерелом дослідження особливостей розвитку української літературної мови в Західній Україні кінця XIX – поч. XX ст.; як ґрунтовною характеристикою семантичного і стилістичного навантаження генетично різних лексем у творчості Василя Стефаника. Він поглибить розуміння внеску новеліста-модерніста в утвердження жанру психологічної прози, а в лінгвістичному вияві – через розкриття внутрішнього світу персонажів слугуватиме пізнанню нових граней „неканонічної науки” (І. Франко) – психології – в українському термінознавстві.

Мало того, скрупульозна лексикографічна праця івано-франківських мовознавців – це не лише про слова, а й про ставлення до мов „малої батьківщини”, до субетносів українського етносу. Ще недавно „планувальники мови” (Ю. Шевельов) вважали, що „так звані *гуцулізми*” засмічують літературну мову, „не вписуються” у декларований і декорований „розквіт національних мов”. Тож у лінгвіоісторіографічному аспекті „Словник мови художніх творів Василя Стефаника”, концептуальна монографія співавторів Василя Грещука і Валентини Грещук. „Мовний світ Василя Стефаника” сприятиме реактуалізації мовної картини світу гуцулів та справжньому поцінуванню творця їхньої художньої мови – Василя Стефаника.

Рецензоване дослідження, як і „Краща книга Прикарпаття 2025” „Епітети, порівняння та фраземи в новелах Василя Стефаника” – науково значущий і конче потрібний крок на шляху пізнання (культурного, ментального, вербального) Стефаникового словосвіту. Немає найменшого сумніву, що вони вийдуть за часові і регіональні межі та стануть вагомим досягненням лінгвістичного стефаникознавства, української мовознавчої думки загалом.

*Ярослав Яремко,
м. Дрогобич*